

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:1 • 2012

Fördelning, social skiktning och reproduktion

CARL-JOHAN GADD* Göteborgs universitet

Jonas Lindström, *Distribution and differences: stratification and the system of reproduction in a Swedish peasant community 1620–1820*, *Studia historica Upsaliensis* 235 (Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet 2008). 255 s.

Jonas Lindströms avhandling behandlar ekonomisk ojämlikhet och reproduktion bland svenska bönder, en stor kategori som inkluderade både jordägare och landbor, men som hade klara avgränsningar både uppåt och nedåt på den sociala skalan. Undersökningsperioden är lång och omfattar de två hundra åren 1620–1820. Undersökningsområdet, den västmanländska slättbygdssocken Björskog strax väster om Mälaren, har en av landets äldsta uppsättningar av kyrkböcker. Med dess hjälp gör författaren en familjerekonstitution som täcker hela tvåhundraårsperioden. Den länkas till andra källor som visar den ekonomiska ställningen för hushållen vid olika tidpunkter. Det Lindström studerar är bland annat den sociala stratifieringens yttringar i fråga om levnadsförlopp, arv och socialt inflytande för män och kvinnor.

I alla bondesamhällen som har studerats har funnits resursstarkare och resursfattigare hushåll. Men vilka samhällsmekanismer låg bakom sådana skillnader? Man kan enligt Lindström hypotetiskt tänka sig tre huvudskenarier: För det första kan hushållens relativa position tänkas ha varit oföränderlig i den meningen att vart och ett behöll samma resursmängd över flera generationer. För det andra kan man tänka sig, att varje bondehushåll karakteriserades av cyklisk förändring som avspeglade dess demografiska utveckling – ett nygift par startade med små resurser som tilltog då barnen blev äldre och arbetskraften därmed växte men åter avtog då barnen etablerade egna hushåll. Ett tredje alternativ var fortgående differentiering,

* Fakultetsopponent

det vill säga att de rika hushållen blev rikare och de fattiga fattigare, så att skillnaderna växte successivt över generationerna (s. 17). Vi skall återkomma till dessa frågor men först ta upp några andra delar av den mångfacetterade bild av Björskog som Lindström ger.

Björskog visar sig, som vi kan vänta oss av en svensk socken på 1600- och 1700-talen, vara en exponent för det nordvästeuropeiska giftermålsmonstret, vilket innebar jämförelsevis sena giftermål. Medelåldern vid äktenskapens början var under de tvåhundra åren 24 år för kvinnor och 27 år för män (s. 52). Omkring 1640 beboddes socknen huvudsakligen av bönder med relativt stora hushåll som normalt inkluderade tjänstefolk. Antalet torpare och andra obesuttna var ännu litet, och ungefär tre fjärdedelar av befolkningen i Björskog tillhörde bondehushåll, antingen i egenskap av familjemedlemmar eller som årsanställt tjänstefolk (s. 58). De ekonomiska skillnaderna inom bondegruppen var redan på 1600-talet avsevärda. Medan många av hushållen bara förmådde producera och behålla det allra nödvändigaste för överlevnad och reproduktion, kunde andra behålla ett litet överskott. En viktig orsak till sådana skillnader finner Lindström i den ojämnt fördelade skatte- och jordrättestatens. Statens och övriga jordrättestagares exploatering av bönderna var nämligen ofullständig i den meningen att den sällan tog hela det ekonomiska överskott som bönderna kunde frambringa. Överhetens klassificering av bönderna i olika beskattningskategorier (till exempel hela och halva hemman) motsvarade endast grovt de verkliga skillnaderna i produktionskapacitet, vilket gjorde att vissa bönder kunde behålla ett större överskott än andra (s. 118–125, 134f.).

Under de 150 åren mellan 1640 och 1790 ökade antalet bondehushåll med 80 procent (s. 49). Åkern ökade inte lika starkt i omfattning, vilket medförde en minskning av arealen per hushåll. Även antalet individer per hushåll minskade, något som framför allt yttrade sig i en nedgång i antalet tjänstehjon. Det sammantagna antalet individer som tillhörde bondehushåll förändrades därför obetydligt under de 150 åren. Bönderna kompenserade sig av allt att döma för minskningen av den helårsanställda arbetskraften genom att i ökad omfattning använda sig av dagsverken från den växande gruppen av torpare och andra obesuttna (s. 58, 214). Andelen jordägare bland bönderna hade ökat till följd av 1700-talets skatteköp. Under perioden 1790–1820 blev gårdarna åter färre och genomsnittligt större. Bondehushållens andel av totalbefolkningen sjönk långsiktigt mellan 1640 och 1820, och i början av 1800-talet utgjorde den mindre än hälften av invånarna i Björskog (s. 37–57).

Ågarbyten kunde ske genom arv till barn eller andra släktingar men också genom köp från icke-släktingar. Överföringar inom familjen var vanligast på skattejord men förekom också på landbohemman. Genomsnittligt under de tvåhundra åren skedde ungefär hälften av alla jordöverföringar inom

kärnfamiljen, det vill säga mellan föräldrar och barn eller mellan syskon. Sådana överföringar blev långsiktigt vanligare och det högsta relativa antalet nåddes under undersökningsperiodens slutfas, 1800–1820, då 85 procent av alla ägarbyten på skattejord skedde inom familjen (mot 60 procent på 1600-talet; s. 62).

Det är helt och hållet kyrkbokföringen som ligger till grund för Lindströms familjerekonstitutioner medan mantalsskrivningen – i princip en användbar källa för samma syften från 1765 – inte används alls.¹ De källor Lindström använder sig av för att undersöka hushållens ekonomiska ställning är boskapslängder (1620–1641), tiondelängder (1620–1774), egendoms-taxeringen (1713–1716), bouppteckningar (1737–1820) och inkomst- och fastighetsbeskattningen (1810–1820). I alla källorna finner Lindström tydliga spår av ekonomisk ojämlikhet, men denna tycks inte ha ökat i någon avsevärd grad under de tvåhundra år som studeras. Det bör dock understrykas, att detta gäller enbart förhållandena inom bondegruppen. Som Lindström själv påpekar, växte de ekonomiska skillnaderna inom lantbefolkningen som helhet, bland annat då de obesuttnas andel ökade (s. 92, 214). Lindström menar sig likafullt med sina resultat falsifiera inte bara hypoteserna om långsiktig oföränderlighet respektive cyklisk förändring hos hushållens resurser, utan även den tolkning som varit vanlig i svensk agrarhistoria under de senaste fyrtio åren, enligt vilken investering av överskott hos bönderna kumulativt ökade de socioekonomiska skillnaderna inom jordbrukarbefolkningen och därigenom blev en viktig faktor bakom övergången från feodalism till agrar kapitalism (s. 203f.). Det är visserligen sant, säger Lindström, att många 1600- och 1700-talsbönder ackumulerade ett överskott och att vissa av dem köpte jord. Dock användes jorden enligt Lindström som en värdebevarare snarare än på ett sätt som långsiktigt ökade de ekonomiska skillnaderna inom bondegruppen. Grundmönstret var nämligen klyvningsprincipen: Bondeägda jordegendomar som var tillräckligt stora för att kunna bilda underlag för flera bärkraftiga gårdar delades upp vid arvskiften för att göra det möjligt för fler än en arvinge att bli gårdsägare (s. 126–130, 212). Detta beteende ledde till att de rikaste bönderna hade väsentligt fler avkomlingar i socknen efter 100 år än fattigare ståndsbröder (s. 169). På samma gång förhindrade den starka benägenheten till klyvning uppkomsten av ett stratum av storbönder som var varaktigt över generationerna.

1. Missvisande påståenden finns på s. 220 och 223 i bilagan, där det hävdas att mantalslängderna inte täcker hela befolkningen. Detta är sant endast beträffande perioden före 1765 (de av Lindström angivna befolkningsandelarna är felaktiga). Från detta år skulle mantalslängderna ta upp hela befolkningen och de har av minst en tidigare forskare använts jämsides med kyrkböckerna vid familjerekonstruktioner. Gösta Lext, *Mantalsskrivningen i Sverige före 1860* (Göteborg 1968) s. 149, 167; Christer Winberg, *Folkökning och proletarisering* (Göteborg 1975) s. 144f.

Lindström undersöker också i vilken utsträckning företrädare för olika ekonomiska strata bland bönderna deltog i samhällslivet som riksdagsmän, nämndemän och kyrkvårdar. Gudföräldraskap studeras som indikator på socialt inflytande. Tydligare än flera tidigare författare kan Lindström visa ett samband mellan sådana uppdrag och socioekonomisk ställning.

Svårigheter vållas – som så ofta när man använder sig av kyrkbokföring – av att individer förloras ur sikte då de flyttar till en annan socken. Lindströms slutsatser baserar sig på dem som stannade inom sockengränserna, vilket ibland kan leda till ifrågasättande av vissa delresultat. Till exempel kan det faktum att fler kvinnor än män faller socialt i Lindströms material (s. 133f.) förklaras av att relativt fler av de kvinnor som nådde eller bibehöll hög socioekonomisk status flyttade utanför sockengränsen i samband med giftermålet.

Avhandlingen är skriven på engelska och vänder sig således, i högre grad än de flesta svenska avhandlingar i historia, också till en läsekrets utanför Sverige. Björskog ses i ljuset av internationell forskning. Lindström är värd en eloge för sitt sätt att presentera viktiga drag i det svenska tidigmoderna agrarsamhället för en internationell läsekrets (s. 33–50). Samhällshistoriska termer och begrepp är ofta kulturspecifika och betydelseavgränsningarna mellan orden i ett språk är sällan desamma som i ett annat. Därför är framställningar på ett främmande språk om det egna landets historia något som ställer historikern för speciella utmaningar. Ett viktigt exempel som Lindström själv tar upp, är det svenska ordet "bonde", som på engelska, i varje fall beträffande tidigmoderna förhållanden, som regel översätts med *peasant*. I vissa avseenden täcker dock den senare termen ett bredare innehåll än sin svenska motsvarighet. En engelsk historiker skulle knappast ha tvekat att räkna in torpare bland *peasants*, kanske inte heller backstugusittare. I Sverige har vi däremot till bönderna räknat enbart brukare (inklusive ägare) av mantalssatt jord. Jordbrukets underklasser, "de obesuttna", har därför inte räknats till de svenska bönderna, vilket således skiljer från betydelseavgränsningen av *peasant*. Lindström beskriver problemet och använder beteckningen *landholding* (eller *landed*) *peasants*, för att skapa en motsvarighet på engelska till det svenska ordet bönder (s. 12, 20–23).

Det är bra att Lindström gör läsaren medveten om sådana terminologiska och begreppsliga frågor som blir allt viktigare att diskutera i takt med att en ökande andel av historisk litteratur om Sverige publiceras på engelska. Lindström förefaller behandla översättningsproblemen med eftertanke. Jag håller dock inte med om varje översättning. Ordet *gentry* förefaller till exempel användas som översättning av det svenska komplexet "ståndspersoner" (s. 22), som i mitt tycke har en bredare innebörd. På det hela taget uppfattar jag dock Lindströms engelska framställning som välgjord och det är mest av

pedagogiskt förebyggande skäl jag här påpekar att det för en agrarhistoriker förrädisk dubbeltydiga svenska ordet "ränta" har spelat ett spratt på s. 191. Det översätts där med *rent* (sv. jordränta), fast det uppenbarligen är ränta på utlånade pengar (eng. *interest*) som avses.

Det resultat som Lindström framför allt fäster uppmärksamheten på i sin sammanfattning, är att de ekonomiska skillnaderna inom bondegruppen inte ökade långsiktigt och att tendensen att splittra de större gårdarna var en viktig orsak till denna relativa avsaknad av strukturell förändring bland bönderna. Lindström nyanserar härmed synen på det svenska bondesamhällets utveckling från feodalism till kapitalism, även om det bör understrykas att utvecklingen efter Lindströms undersökningsperiod på många sätt var annorlunda än den före 1820.² Dock tycker jag att Lindström överdriver räckvidden av sina resultat när han hävdar att han med dem kan tillbakavisa den av flera tidigare författare framförda och diskuterade hypotesen om betydelsen av ökande skillnader inom allmogen (*the peasantry*, s. 203f.). Det han visar är ju en avsaknad av varaktig ekonomisk skiktning inom den grupp som på svenska definieras som bönder, det vill säga de som författaren tidigare kallat *landholding peasants*. Eftersom gruppen i fråga exkluderar de obesuttna är den strängt taget, som Lindström själv tidigare påpekat, bara en del av *the peasantry*. Visserligen nämns på några ställen ökningen av andelen obesuttna (s. 92, 214), men denna iakttagelse spelar en undanskymd roll i argumentationen. Dock är det just den växande andelen obesuttna och den ökade skillnaden mellan dem och bönderna som framför allt har lyfts fram av de forskare som har framfört den differentieringshypotes som Lindström menar sig ha falsifierat.³ Lindströms resultat ifrågasätter onekligen, beträffande perioden fram till 1820, den del av de tidigare författarnas antagande som gick ut på en kumulativ differentiering inom bondeklassen. Men hans studie bidrar snarast till att ytterligare bekräfta den enligt min uppfattning viktigare delen av de tidigare författarnas resonemang, den som handlar om hemmansbrukarnas minskande andel av jordbruksbefolkningen.

Jordprisernas utveckling berörs nästan inte alls av Lindström. Dock var de av avsevärd betydelse och spelar stor roll i de tidigare författarnas argumentation. Trots den återkommande uppsplittringen av stora jordinnehav vid arvskiften, pågick nämligen en ackumulation av jordvärden hos den jordägande delen av bondeklassen, en process som alltmer kom att åtskilja de jordägande bönderna från andra grupper inom allmogen. Detta var en följd av den starka prisökningen på jord, en utveckling som säkert inte alla

2. Se t.ex. Sofia Holmlund, *Jorden vi ärvde: arvsöverlåtelser och familjestrategier på den uppländska landsbygden 1810–1930* (Stockholm 2007).

3. Lars Herlitz, *Jordegendom och ränta* (Göteborg 1974) s. 363; Winberg (1975) s. 169; Merike Fridholm, Maths Isacson & Lars Magnusson, *Industrialismens rötter* (Uppsala 1976) s. 41–46.

skattebönder i alla livets skeden eftersträvade, men som i praktiken varje skattebonde var tvungen att följa med i, även om det bara gällde att lösa ut syskon vid ett arvskifte. Den gradvis skeende prisstegringen på jord underströk alltmer skatteböndernas särställning inom allmogen. Värdet på en genomsnittlig skattebondes jordegendom var oerhört mycket högre i fasta priser 1820 än det varit år 1700.⁴ Möjligheten för en person helt utan jordegendom att spara ihop till köpesumman för ens en liten gård blev allt mindre, något som för övrigt understryks av den växande andel jordöverföringar genom arv – särskilt bland de fattigare bland skattebönderna – som Lindström finner. Lindströms undersökning modifierar vår syn på hur den socioekonomiska differentieringsprocessen gick till men falsifierar knappast de tidigare forskarnas huvudteori.

Jonas Lindströms avhandling är på många sätt imponerande. Författaren är beläst och iderik och har utfört ett stort arbete med källmaterialet. Allt detta bidrar till att hans avhandling ger en intressant och mångfacetterad bild av det östsvenska tidigmoderna bondesamhälle han studerat. Till det goda intrycket bidrar även hans vilja att sätta in sin empiri i både den internationella och den tidigare svenska forskningens stora perspektiv. Att man, som framgått ovan, kan ha delade meningar om vissa av hans tolkningar bör inte skymma att Lindströms starka vilja att sätta in sina resultat i större sammanhang är ett i grunden positivt drag. Författaren har dessutom åtagit sig den krävande uppgiften att presentera sina forskningsresultat för en internationell publik och gör detta på ett utmärkt sätt.

4. Enligt en undersökning av ett västsvenskt område hade försäljningspriset per mantal skattejord, omvandlat i spannmål, åttafaldigats mellan 1710 och 1810, se Herlitz (1974), s. 282, 352f. Liknande prisökningar påvisas för Örebro län av Göran Rydeberg, *Skatteköpen i Örebro län 1701–1809* (Uppsala 1985) s. 165f.